

Válasz a dolgozatom opponensi véleményeire

Úgy ismertem magam, mint aki nehezen hozható zavarba. Most opponenseimnek ez sikerült, hiszen a véleményükre válaszként írt első mondataimban a köszönet kifejezése mellett erről a zavarról is kell beszélnem, illetve arról, hogy mennyire hálás vagyok dícsérő szavaikért. A hála és köszönet a munkájuknak szól persze első sorban, gondolkodásra készítő kérdéseikért, megjegyzéseikért. Ha az opponensi vélemények stílusát szeretném követni, akkor először is oldalakon keresztül fel kellene sorolnom opponenseim tudományos, tudományszervezési és oktatói érdemeit.

Ezt azonban most nem teszem, hanem nagyon is hangsúlyosan megköszönöm segítő munkájukat, ahogy az egész régi magyaros szakma segítségét is. A nagyszámú könyv csoportmunka eredménye. A szakma adta össze az adatokat, sokan dolgoztunk bibliográfiai számbavételükön, egyszerű olvasatban történő kiadásukon, így jutottam én is el addig, hogy elkezdődhetett egy olyan munka, amely megpróbálkozik az első olvasat alapján történő interpretációval. Büszke vagyok arra – ahogy minden résztvevő is remélem büszke –, hogy a magyarországi humán alapkutatások közül a miénk befejeződött, nem megszakadt. A szervezett kutatások szintjén közösen, 30 év alatt eljutottunk az alapkutatás végére. Biztosan – és ezt remélem is – lesznek még meglepetés-felfedezések, újabb adatok a magyarországi és erdélyi olvasmány- és könyvtártörténet kora újkori forrásainak feltárásában, de egy szervezett kutatási korszak lezártnak mondható. A munkát, biztosan másnak nevezve – mostanság mindent másként kell nevezni, úgy tudománypolitikailag is könnyebben talál támogatást a egy-egy téma – kell folytatni, de nem önmagáért a kutatásért, hanem azért, hogy a kutatói utánpótlást ne csak tantermekben neveljük. A felsőoktatásban résztvevők tömegében ott vannak utódaink, akiket ki kell kiválasztanunk. Tanáraink is tévedhettek, ha minket választottak – remélem persze, hogy most azt mondják, „á, dehogy” –, a mi tévedési lehetőségünk a nagyszámú hallgató miatt nagyobb.

A kutatás folytatásával is összefüggő Bitskey Istvánnak az a megjegyzése, hogy a vonatkozó, a határokon túli nem magyar szakirodalmat is megpróbáltam követni. Nyelvi akadályai is vannak persze ennek a követésnek, de segítöm mindig akadt. A jövőben egész szakmánknak komolyabban kell venni a szlovák, a román, a horvát és más szakemberek munkáját. A források náluk vannak, még akkor is, ha sokszor nem tudják elolvasni azokat. Tanulmányaik mindenképpen fontosak: vagy mert jók, és alapvetően új eredményeket közölnek, vagy mert csak másolják a magyar szakirodalmat, vagy mert rosszak, és akkor korrigálni kell őket. Egyet nem tehetünk, tudniillik azt, hogy figyelmen kívül hagyjuk munkájukat. A velük közös kulturális örökségünk elbirtoklása az egyes nemzeti politikai csoportok kimondott törekvése, de ez gyakran nem azonos az ottani szakmai körök céljaival. Ők meg akarják ismerni a mi eredményeinket – talán elég, ha egyik opponensem, Bitskey István Pázmány-könyvének szlovák kiadására utalok –, és van mit cserébe ajánlaniuk.

Mindhárom opponensem kitért a beadott dolgozat formai hiányosságaira, jegyzetelési módjának helytelenségére, az értekezés stilisztikai hibáira. Ezeket a hibákat javítani fogom, külön kérem őket, hogy értekezésem náluk lévő, ceruzával javított példányaait adják nekem, cserébe a megjelenő változatot ajánlom majd. Ebben már rövidítésjegyzék is lesz, amely a jegyzetek terjedelmét jelentősen szűkíti. Magam úgy gondoltam, hogy a bírálati szakaszban az opponensnek jobb, ha nem kell egy-egy szerzőnév és évszám mögött álló dolgozattímet visszakeresni, hanem a lap alján mindig olvashatja a hivatkozott írás teljes bibliográfiai

leírását. Az olvasót ez általában zavarja, a megjelenő kiadandó változatban más rendszert követek majd.

Mi az új, mi a megjelent anyag a dolgozatomban? Kulcsár Péter fontosnak tartja, hogy a fejezet címéhez tartozó jegyzetben jelezzem ezt. Megteszem, természetesen úgy, hogy az a jegyzet hosszabb lesz, hiszem egy-egy fejezet sokszor több előző tanulmányom összefoglalása, továbbgondolása.

Szelestei Nagy László egy, Berényi György nyelvi műveltségére tett megjegyzésemet joggal helyteleníti, és egyben felveti azt a problémát, ami a főnemeseink, és általában is a korszakban élők nyelvi képzettségének megítélésében áll. Magam, Illésházy István olvasmányainak jellemzésekor egy jegyzetben elmélkedtem erről, és beszélgettem többekkel. Általában: ha egy könyvtárban különféle nyelvű könyvek vannak, akkor jelenti-e ez azt, hogy az illető legalább olvas az illető nyelven? Nem feltétlenül. Manapság biztosan nem, ezt magamról is tudom. Valóban ellentmondás van abban – és ki fogom küszöbölni –, hogy Thurzó György, vagy Illésházy István kapcsán felteszem, hogy a környezetükben élő szlovákok nyelvét alapszinten beszélték, és ennek alapján a cseh és lengyel könyveket használni tudták volna, ugyanakkor Berényi György ismereteit a latinra korlátozom, mert a könyvei jegyzékén nincsen más nyelvű. Biztosan létezett az egy-egy területen éltek nyelvi orientációja, és ebből következően olvasmányműveltségük jellege is más volt, de az is biztos, hogy csak egyénenként ítélni lehet meg a nyelvi felkészültséget.

Az „et amicorum” bejegyzéstípussal kapcsolatos anyaggyűjtésemet folytatom, és megfogadom opponensem tanácsát, hogy ne feltételezzek mögöttem automatikusan közösségi könyvhasználatot. A külföldön kiadott katalógusok, illetve a *Corsortium of European Research Libraries* adatbázisa sajnos még kevés proveniencia adatot közölnek ahhoz, hogy biztonsággal vonjunk le következtetéseket ezzel kapcsolatban. Mindenképpen helyesnek látszik az a feltevés, hogy a közép-európai régióban fennmaradt könyvek több használóra utalnak, jobban firkáltak. Ezt mondjuk spekulatív módon is ki lehet találni, hiszen a könyv mennyisége egyes nyugati, illetve közép-európai országokban nem összehasonlítható. Az is tény, hogy a kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom (a klasszikus Geoffrey D. Hobson, vagy a legutóbb erről író Angela Nuovo, illetve Donatella Nebbiai) a 15. század második feléből, és a 16. század első feléből származó példákat ismer a nyugati országokból. Magyarországon ilyen bejegyzések a 16. század közepétől a 17. század harmincas éveig ismertek, Erdélyből a 17. század második feléből. Igaz, önmagában ez a bejegyzés nem bizonyítja a közös használatot, és ha állító mondatot akarunk megfogalmazni ezzel kapcsolatban, akkor kell más dokumentum is, amely az ilyen kvázi olvasókör meglétét igazolja, de az elterjedés, annak irányai arra utalnak, hogy a könyvben szegényebb területeken gyakoribb az „et amicorum”. Talán nem pusztán spekuláció, ha a két jelenséget egy mondatban említjük, persze kellő fenntartással.

Bitskey István nem tartja szerencsének, hogy Istvánffy Miklósnak csak kevés könyvét ismerjük. Igaza van, magam is örülnék, ha a könyvtárának katalógusa is előkerülne. Ez a könyvtár, és – mellel Zrínyi Miklósé is – pontosan arra irányítja a figyelmet, hogy a különböző országokban fennmaradt könyveket fel kell dolgozni, lehetőleg egységes szempontok szerint, és ha már van ez az ördögi eszközpark, amelyet az informatika és az internet kínál, akkor ezeket a leírásokat kezeljük együtt. E cél megvalósítását persze akadályozza a magántulajdon szentségének a kimondása is, hiszen nagyon sok tulajdonos, így számos egyház is, nem akarja, hogy ezek az adatok nyilvánosak legyenek. Vagy ha akarja is, azt nem, hogy ő maga fordítson a nyilvánosságra hozatalra anyagi eszközöket (képzett

könyvtáros, eszközpark, stb). Horvátországban több ismerősöm mondja, hogy vannak még régikönyv-lerakatok, amelyek sok meglepetést tartogathatnak, vagy például senki sem kutatta módszeresen a stájerországi ágostonos rendházak könyvanyagát. Pedig Mark Forstall könyvei között, sejtések szerint, lehetne Zrínyi Miklós teológiai olvasmányaira bukkanni.

A könyvtárak tematikus rendjének kialakításában az arisztokrata szerintem is csak érintőlegesen vett részt. Bitskey Istvánnak tehát igaza van ebben. Az a kérdés, hogy alkalmaztak-e könyvtárost, információk híján, nehezen megválaszolható. Főállású könyvtárosaik minden bizonnyal nem voltak. Az udvarban élő lelkész, tanár, vagy személyi titkár, deák feladata lehetett a könyvek rendezése. Thurzó György udvarában ilyen volt Samuel Hamel. Ebben a kérdésben is csak esetenként ítélnünk. A történetíró arisztokrata Istvánffy Miklós biztosan nem bízta másra kéziratok anyaggyűjtésének kötetekbe rendezését. Zrínyi Miklós is, akinek könyvtárát a végrendelet elkészítésével párhuzamosan alakították át, feltehetően szintén beleszólt a könyvek rendjének kialakításába. De legyünk gyakorlatiasak, ahogy a könyvtár is maga a gyakorlat és nem tudomány. Ha valakinek sok könyve van egy-egy tárgykörből, akárki is rendezi azokat, ez feltűnik neki, és nyilván csoportot alkot belőlük. Ha tehát a pottendorffi Nádasdy könyvtárban, vagy Kismartonban az Esterházyaknál külön szakrendbe került valami, abból a témából biztos, hogy több könyv volt. Nem egy elvi sémára alakítottak ki csoportokat, készítették bútort, könyvespolcot. Még a rendek könyvtári rendjére vonatkozó constitúciók is a kialakult gyűjtemények tartalmi összetételének változásait követték (más kérdés, hogy ez utóbbi nyilván a rend által képviselt gondolatiság szerint alakult). Ettől függetlenül, maga a szakrend igenis jelez olvasmányműveltségi hangsúlyokat – ezt maga az opponens sem vitatja –, hiszen a könyvek számbeli arányait is jelezte.

Utoljára hagytam azt a kérdést, amelyet a legnehezebben megválaszolhatónak tartok, és olyan irányba mutat, amely a még elvégzendő feladatokat is magában foglalja. A szocializáció módja ugyanis sok mindent meghatároz. Én akkor jártam iskolákba, szocializálódtam, amikor az osztályalapú gondolkodásmódot kódolták az emberekbe. Kulcsár Péter nagyon lényeges problémát vet fel akkor, amikor egy korszak olvasmány-, illetve könyvtártörténeti képének megrajzolásakor nem teljesen ért egyet a társadalmi rétegenkénti megközelítéssel. Ráadásul még kevésbé indokolható, ahogy mondja, a köznemesség különválasztása. Magam is említem, hogy mondjuk Szirmay Antal, vagy Ráday Pál nem kerülhet a mostani tablóra, mert köznemeseek. Rögtön jelzem, hogy a kiadni szándékozott változat köznemességről szóló fejezete elkészült, külön írok még az asszonyok olvasmányairól is.

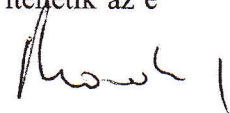
De az alapvető kifogásában megfogalmazott kritika akkor is igaz, ha az általa felvetett szempont, a földrajzi egységenkénti képalkotás is indokolást igényelne. Lehetne vallási csoportonként is haladni, és azon belül a földrajzi egységeket – amelyeket azért az egyházszervezet is követ – külön tárgyalni (más pl. a Tiszáninneni Református Egyházkerület olvasmánytörténeti arculata, mint az Erdélyi). Tulajdonképpen az ő kritikájához csatlakozik Bitskey István akkor, amikor – nálam sokkal jobban – hangsúlyozza az udvari környezetnek a könyvtár tematikus arculatának – így a főúr olvasmányízlése – kialakításában játszott szerepét. A főúr, az udvarban élő köznemes, a lelkész, a tanár, az orvos olvasmányműveltsége együtt jellemzi az udvart, és tágabban a földrajzi egységet. Ugyancsak Kulcsár Péter földrajzi tagolásra vonatkozó javaslata irányába mozdítja a gondolkodást Szelestei Nagy László is, amikor az egyes főúri családok főpappá lett tagjainak olvasmányai elválasztásának ambivalens értékét jelzi. 2011-ben hasonló kritika fogalmazható meg a Keserű Bálint, 1983-ban megjelent kutatási programnyitó írásával kapcsolatban is. A könyvjegyzékek és egyéb

adatok feltárásával „az eddigieknél pontosabb képet kaphatunk arról: mit olvastak a kb. 1530–1750 közötti két évszázadban a magyar társadalom különböző osztályaihoz, rétegeihez, korcsoportjaihoz tartozók; mit a három részre szakadt ország különböző területein; mit a városi polgár és mit az udvarházak köznemese; mit a férfiak és mit a nők; mit a katolikus és mit az egyes protestáns felekezetek által irányított gyülekezetekben, iskolákban” (Adattár 11. 605.). Magam azt gondolom, hogy ez a program, akár ilyen megfogalmazásban, ma is vállalható, és vállalandó. A kutatás egyes szakaszait is kijelöli ugyanis. Az arisztokraták ugyanis egy területnek nem egyszerűen olyan lakói voltak, akiknek a műveltsége az egyik szín a palettán. Az ő neveltetésükön, műveltségükön több minden múlt, mint az adott területen kevésbé döntéshozó helyzetben élőkén. (Ez az, amit elfelejtenek manapság a politikai álláshelyek betöltői.) Én magam is azt (is) vizsgálom, hogy az egyes politikai döntéseket meghozók – amely döntések az ország, és az itt élő népek sorsát alapjaiban határozták meg – milyen erudícióval bírtak, az olvasmánytörténet oldaláról, annak terminológiájával leírható-e – adott esetben – Magyarország története. De magam is tisztában vagyok azzal, hogy a dolog fordított, és egy-egy döntés nem azért történt valamiféleképpen, mert a főúr éppen ezt, vagy azt a könyvet olvasta. Összességében az ő tanulása, neveltetése, szocializációja viszont indok lehet, és ennek mindenképpen egy része az olvasmányanyag. Nem gondolom tehát, hogy ha valaki mondjuk egy városban elolvasta Bornemisza Péter Elektra-fordításának utószavát – most tekintsünk el attól, hogy egy éppen nagyon kis példányszámban megjelent művet említek –, értesülvén a zsarnokölés tanáról, akcióba lépett, de azt gondolom, hogy ha a különböző források egy-egy gondolatot hordozó könyv elterjedtségét és ismertségét mutatják, akkor annak hatásával a döntéshozatal motívációjában számolni kell.

Az arisztokraták döntéseinek súlya – közvetlen politikai, egyházügyi, stb. –, udvari kultúrájuk példaként szolgáló ereje indokolja azt hiszem, hogy egyszer ilyen szempontból is (társadalmi osztályok, rétegek szerint) végiggondoljuk az olvasmánytörténeti források tanulságait. Magam ezt szándékozom tenni, ehhez elegendő elkészült, kiadott, de újragondolandó, újraírandó tanulmányom van: az egyháziak (főpapok, alsópapság, protestáns lelkészek), a városlakók (tanárok, jogvégzettek, orvosok, egyéb szakmák képviselő, városi nemesek stb.) De nem hiszem, hogy ezzel a Keserű Bálint megfogalmazta célt elértem volna, hiszen külön végig kell gondolni, és meg kell írni a földrajzi felosztás szerinti olvasmányműveltség történetét. Ezután közösen elemezni – mert egy ember erre nem alkalmas – az egyes szellemi áramlatok befogadástörténetét, és végül megalkotni a „Kárpát-medence kora újkori szellemi erőtere” című kézikönyvet. Vagyis megrajzolni azt a koordinátarendszert, amelyben a korban élők a döntéseiket meghozták, és bármilyen szellemi alkotómunkát végeztek.

Csak remélem, hogy mostani értekezésem méltó arra, hogy számontarthatónak ítéltetik az e cél irányában tartó egyik lépésként.

Monok István